

**Dokumente zur Geschichte
der ungarischen Germanistik**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
PHYSICAL CHEMISTRY LABORATORY
5708 SOUTH EAST ASIAN AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60637

László Sarolta Gondolatok¹

Mivel – úgy látszik – változatlanul képtelen vagyok arra, hogy első nekifutásra papírra vessek valamit, és pedig német nyelven, úgy döntöttem, hogy megpróbálom teljesen kötetlen formában leírni mindazt, ami a témával kapcsolatban egyáltalán eszembe jut – hátha az átségít a holtpontra.

A holtpont persze egyáltalán nem véletlen. Egy év a könyvtárban² megtanított arra, hogy egy tudomány művelésének alfája és omegája a tájékozódás, a megfelelő tájékozottság: Csak ennek birtokában van esélye valakinek arra, hogy sikerül megfogalmaznia valami érdekeset, aktuálisat, továbbvezetőt. Saját bölcsessége kútfejéből erre senki sem képes. Én viszont ezt kezdettől fogva sajnálatos módon elhanyagoltam, s különösen elhanyagoltam az utóbbi öt évben. Általában azzal mentettem magamat önmagam előtt, hogy az átkos tanítástól nem jut semmire idő s energia. Volt is ebben valami igazság, de a döntő, attól tartok, mégiscsak az volt, hogy nem szoktattam már kezdettől rá magamat, hogy beidegződéssé vált volna, mint a napi újságolvasás az emberek többségénél (nálam sajnos az sem). Nem az lett volna a lényeg, hogy mindent nagy nekikészülődéssel alaposan elolvassak és kijegyzeteljek, hanem hogy átfussam rendszeresen pl. a „Germanistik” beérkező köteteit, a folyóiratok tartalomjegyzékét, lássam, hogy mivel van „elfoglalva” a szakma, beleolvassak egyik-másik írásba, s végül elolvassam azt, ami különösen fontosnak és érdekesnek tűnik. Milyen kár, hogy a tanszék nem bízta ránk, fiatalokra, a nyelvészeti anyag szerzeményezését! Milyen más hozzáállás alakult volna ki bennünk mindjárt a szakirodalomhoz! Ugyanilyen hasznos lett volna, ha időnként megbíztak volna bennünket bibliográfiák összeállításával. Hogy elsajátítottuk volna a tájékozódás technikáját, megismertük volna az egyáltalán létező lehetőségeket. És sok minden jó előgyakorlat létezhetett volna még: folyóiratszemle, „Forschungsbericht”, recenziók... De nem, nem ez a döntő. A döntő az, hogy nem jöttem rá időben a felületes tájékozódás elengedhetetlen szükségességére a mai világban. Én sohasem futottam csak úgy át valamit, sohasem lapoztam bele csak úgy felületesen egy könyvbe – én mindig mindent betűről betűre el akartam olvasni, kijegyzetelni, iktatni stb., stb., stb. – s végül nem csináltam semmit.

Most meg már süthetem a bölcsességemet. Túl régen elvesztettem a fonalat ahhoz, hogy felvehetném anélkül, hogy pótolnék valamit abból, amit elmulasztottam. De hogyan pótoljak bármit is, és hogyan kövessem azután folyamatosan az irodalmat, ha egyszer a rendelkezésemre álló csekély időben egyfolytában produkálnom kell

¹ Az (eredetileg cím nélküli) írás 1985-ben keletkezett. A kiadó Ágel V. köszönetet mond László Sarolta férjének, László Zoltánnak, hogy hozzájárult a megjelentetéshez. Az írás címe – László Zoltán beleegyezésével – a kiadótól származik. A csillaggal jelölt lábjegyzetek László Sarolta eredeti lábjegyzetei. A kiadói kommentárokat a számozott lábjegyzetek tartalmazzák. A szögletes zárójelben található részek a szerkesztő kiegészítései.

² László Sarolta 1984 és 1988 között a Gorkij Könyvtárban dolgozott.

– produkálnom, fehér a feketén, bármi áron, különben elvész még az az egy nap is, ami pillanatnyilag a rendelkezésemre áll. Másfelől meg hogyan tudhatnék állandóan produkálni, ha egyszer soha sincsen módom töltekezni? Nem látom a kiutat ebből az ördögi körből.

Itt van ez az előadás is.³ Utoljára 1980-ban, a frankfurti előadás⁴ idején volt némi hézagossági áttekintésem a téma irodalmáról. Mi történt azóta a valencia-kutatásban? Milyen trendek uralkodnak jelenleg? Mihez kellene kapcsolódnom, mivel kellene polemizálnom? Milyen összehasonlító kutatások folytak azóta, íródtak-e kétnyelvű valenciászótárak? Az eredményekből, problémákból mi fogalmazódott meg? Mi az, amit átvehetnék, s mi az, amivel újat mondhatnék?

Októberben lenne a konferencia. Látszólag messze van, az én körülményeimhez képest viszont nagyon is közel. Nem kezdhetek el olvasni, mert akkor nem marad időm írni. Először írnom kell valamit, bármit, s azután nézhetek csak utána egynek-másnak, ha van még idő. Hát ezért ontom itt most magamból a zavaros dolgokat, válogatás nélkül, mintha csak naplót írnék, mert remélem, hogy így nem fojtja belém a szót a vákuum, amiben mozgok. Itt most nem számít semmi, se a trivialitás, se a tisztázatlanság, se a megfogalmazás hiányosságai. Hátha kijön belőlem mégis néhány használható gondolat.

Elkezdtem én írni először az „igazit”. Azzal indítottam, hogy az előadás egy magyar-német igevonzat szótár tapasztalatain alapszik, amely ez év elején jelent meg a Tankönyvkiadónál.⁵ Ezután nekiláttam megindokolni, hogy miért is volt szükség egy ilyen szótárra. Itt azonban elakadtam. Valóban indoklásra szorul ez? Vég-eredményben mi más egy valenciászótár, mint egy általános szótár potenciális része, a lexika egy – a mondatalkotás szempontjából, igaz, kiemelt jelentőségű – osztályának lexikográfiai feldolgozása? Ha ez igaz – márpedig igaz* –, akkor kétnyelvű valenciászótárakra pontosan ugyanazért van szükség, amiért kétnyelvű szótárakra általában, ezt indokolni pedig – nem trivialitás? Hogy ilyen szótárakra szükség van, az mindenki számára *evidens*, mégha nem is tudná ezt az evidenciát minden további nélkül szavakba önteni. Én sem tudom minden további nélkül szavakba önteni, de ez nem változtat azon, hogy voltaképpen nincs is szükség rá.

³ Egy 1985 októberére tervezett konferencia-előadásról van szó, melyre Franciszek Grucza, a Varsói Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Intézetének professzora hívta meg László Saroltát. A konferencia témája a kontrasztív nyelvészet volt. László Sarolta "Äquivalenzprobleme eines zweisprachigen Verbvalenzwörterbuchs" címmel tervezett előadást, de végül lemondta a konferencia-részvételt.

⁴ Arról az előadásról van szó, melynek szövege jelen kötetben olvasható.

⁵ László, Sarolta/Szanyi, Gyula: Magyar-német igevonzatok. Budapest: Tankönyvkiadó 1985.

* v.ö. ehhez [Juhász] János kedvelt szövegét is: Ha lennének megfelelően szerkesztett általános szótárak, nem lenne szükség valenciászótárakra. Megfelelően szerkesztett: a lexémák szintaktikai egység mivoltát kellőképpen figyelembe vevő, mondatbeli használatuk feltételeit kellőképpen explikáló szótárak. Ilyen szótárak azonban még váratnak egy ideig magukra, részben anyagi, részben személyi okokból

Mindegy, ha már ide lyukadtam ki, próbáljuk meg. Persze megint itt van ez az átkozott tudatlanság, az érzés, hogy teljesen magamra vagyok utalva, elejétől kell megpróbálnom végiggondolni a „világot” – holott ténylegesen nyilván nem kéne, mert okos emberek ezt réges-régen megtették már.

A régi igazságokat persze újra át kell gondolni ahhoz, hogy szellemileg birtokba vehessük őket, de nem „noch einmal herausfinden”, hanem „noch einmal nachvollziehen” értelemben. Goethe is csak erre gondolhatott.

És mit gondolhatnék én újra ebben a témában? Írtam egy kétnyelvű szótárt, anélkül, hogy olvastam volna valaha is valamit a kétnyelvű szótárakról – talán az egy Baldinger-cikk⁶ kivételével, amire már elég homályosan emlékszem. Pedig biztosan van irodalma, talán friss irodalma is, hisz most olyan divatossá vált a lexikográfia.

Szóval miért is van szükség kétnyelvű szótárakra? Nyilván azért, mert egy ismeretlen nyelvet csak egy ismert felől lehet megközelíteni, beszélőként és hallgatóként egyaránt. Az „anyanyelv-idegennyelv” típusú szótár a használót, mint beszélőt (írót), az „idegennyelv-anyanyelv” típusú mint hallgatót (olvasót) veszi számításba.

Az első esetben az anyanyelv segítségével találja meg a közlési szándékának megfelelő idegennyelvi kifejezést; a második esetben az anyanyelv segítségével értelmezi azt. No ez jócskán zavaros és pontatlan. Mindenesetre úgy tűnik nekem, hogy az anyanyelv szerepe a két esetben nem ugyanaz – de nem töröm rajta tovább a fejem.

Ez itt pl. egy olyan pont, ahol nem ártana olvasni. Mindenesetre az biztos, hogy a nyelvtanulás kezdeti szakaszában a tanuló nem lehet meg kétnyelvű szótárak nélkül, ha valami minimális sikerélményre vágyik beszélőként és hallgatóként egyaránt.

Most jut eszembe: Lehetne talán úgy fogalmazni, hogy a kétnyelvű szótárak mintegy „meghosszabbítják” a nyelvet tanuló beszélői és hallgatói kompetenciáját – az anyanyelv segítségével?

Ez azért jó megfogalmazás, mert érzékelteti, hogy bizonyos nyelvtudási szintre mindenképpen szükség van ahhoz, hogy valaki szótárt tudjon használni – az idegen nyelv nem lehet már tabula rasa.

[...]

Voltaképpen milyen nyelvtudási szintet előfeltételeznek a kétnyelvű szótárak? S vannak ebben lényeges eltérések? Ránézésre úgy tűnik, mintha leginkább az alapvető nyelvtan ismeretét feltételeznék. (= A szófajok általános sajátságainak ismeretét ill. a mondatalkotás általános szabályainak ismeretét.)

⁶ Feltehetően a következő cikkről van szó: Baldinger, Kurt: Semasiologie und Onomasiologie im zweisprachigen Wörterbuch. In: Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka. Hgg. v. Karl-Richard Bausch/Hans-Martin Gauger. Tübingen: Niemeyer 1971, 384-396.

⁷ Ezen a helyen az eredetiben egy rövid, személyesebb jellegű bekezdés található, mely László Zoltán kérésére nem került be a nyomtatott változatba.

Mindenesetre, hogy visszatérjek témámhoz, kiindulhatnánk abból, hogy a nyelvet tanulóknak – különösen a tanulás kezdeti szakaszában, de kisebb mértékben még sokkal később is – szükségük van kétnyelvű szótárakra, amelyek – anyanyelvüket használva közvetítőként -, mintegy „meghosszabbítják” már megszerzett idegen nyelvi kompetenciájukat, a közlés és a megértés terén egyaránt. Végeredményben ez a szerepe a kétnyelvű valenciaszótáraknak is, amelyek mégis kiemelt jelentőséggel bírnak azáltal, hogy nem csupán egyes szegmentumok, hanem teljes mondatszerkezetek produkcióját ill. értelmezés[é]t teszik lehetővé.

Na ez így talán már valami használható, bár az anyanyelv szerepét nem tudom világosan és plasztikusan megfogalmazni.

A következő kérdés: Miért fontosabb – általában is, de egy valenciaszótár esetében különösen – az anyanyelv-idegennyelv típusú szótár?

Itt megint nyelv- és tanuláspszichológiai okok játszanak szerepet, amelyeket én oly igen kevésbé ismerek.

Mindenesetre biztos, hogy a megértés képessége az idegen nyelvben – de talán még az anyanyelvben is – összehasonlíthatatlanul gyorsabban fejlődik, mint a beszédképesség.

A nyelvtanulás egy adott pontján a megértés lehetősége sokszorosa a ténylegesen ismertnek, a beszédben viszont még az ismert is csak részben, s csak tökéletlenül manifesztálódik.

A megértés nagyobb lehetőségeit nyilvánvalóan a szituáció ill. szövegösszefüggés magyarázza, amely elég információt tartalmazhat ahhoz, hogy egy teljes egészében ismeretlen elemekből álló közlés jelentését szintétikusan, egy részben ismert elemekből állóé pedig analitikusan is megértsük. A beszédben ezzel szemben csak az ismerte „számíthatunk”, s még az sem ugrik be mindig, amikor szükség lenne rá. Az emlékezet mindenki számára ismert kihagyásain kívül ennek feltétlenül az anyanyelv is az oka, amely előtérbe tolatkzik az idegen nyelven beszélni próbáló tudatában, s „trotz besserem Wissens” analóg kifejezést produkáltat vele. (Ü.n. interferencia.)

Summa summarum: az egész probléma azt hiszem elintézhető egy mondatban: A két szótártípus közül az anyanyelvből kiinduló iránt nyilvánul meg a nagyobb gyakorlati igény, ami tökéletesen érthető, hiszen a nyelvet tanulónak általában a kifejezés terén vannak nagyobb nehézségei, mint a megértés terén, s az anyanyelv interferáló hatása is itt érvényesül elsősorban.

Hogyan tovább?

Azt hiszem arra kéne rátérnem, hogy miben áll a nehézség.

Nagyon hatásos lenne arra utalni, hogy a kétnyelvű valenciaszótárak szükségességét milyen korán felismerték (v.ö. Helbig/Schenkel 1969⁸ előszava), s hogy mégis alig íródtak eddig ilyen szótárak.

A kérdés csak az, hogy ez igaz-e? Íme, valami, aminek feltétlenül utána kell járni.

⁸ Helbig, Gerhard/Schenkel, Wolfgang: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig: Bibliographisches Institut 1969.

De akárhány szótárt írtak is az utóbbi években, az mindenesetre biztos, hogy a feladat a gyakorlatban elég bonyolult.

Kérdés: Hitte-e valaha is valaki, hogy egyszerű? Ha nem hitte senki, akkor miből induljak ki?

Itt már akuttá válik a tájékozottság hiánya. Mindegy, azért én feltételezem átmenetileg, hogy hitték, Páll Erna is ezt tette a beszámolójában.⁹ Kiindulhatnék pl. abból, hogy a német, mint célnyelv vonatkozásában Helbigék szótára teremtette meg a kétnyelvű valenciászótárak lehetőségét. Más nyelvekben ugyanakkor ilyen szótár még nem létezett. Nem létezett – és nem létezik – a magyarban sem.

Eleinte nagy jelentőséget tulajdonítottunk ennek a körülménynek, azonban a munka során kiderült, hogy nem ez a voltaképpeni nehézség. Kicsit eltúlozva akár azt is mondhatnám, hogy ha lett volna, az sem jelentett volna lényeges különbséget, hiszen úgyis át kellett volna írni.

S ezzel elérkeztem előadásom voltaképpeni témájához:

(Zárójelben: Nagyon csökkenti a téma attraktivitását ez a heurisztikus megközelítés, szót sem tudok ejteni a két nyelv közötti tipológiai eltérésekről, a közös valencia-fogalom kialakításának nehézségeiről. Legalább az összevethetőség általános feltételeiről pedig csak kellene valahol szólni?)

Mindegy, most már megyek tovább ebben az irányban. Szóval – ebből mindeképpen ki lehetne indulni, akárhány szótár született is azóta – eleinte, tehát Helbigék első szótárának megjelenése után, a hason jellegű szótárak hiányát tekintették az egyik legnagyobb nehézségnek kétnyelvű szótárak kidolgozásánál. Azt hiszem Wotjak is említi ezt első cikkében. (Wotjak azóta különben még írt ebben a témában, azt hiszem, a román vonatkozásában – el kéne olvasni.)¹⁰

Ebben az „aggodalomban” végeredményben a konfrontatív nyelvészetnek az a sokáig uralkodó tévhite tükröződik, hogy a leírás megelőzheti az összevetést, sőt, meg kell előznie az összevetést (v.ö. Sternemann-ék bevezetését: „Es ist müßig, ...” stb.¹¹).

⁹ Páll Erna russzista nyelvész, az ELTE egykori Orosz Tanszékének (ma: Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszék) nyugalmazott docense. Páll Erna elmondta, hogy nem tudja pontosan, László Sarolta milyen beszámolóra gondolhatott, de ez bizonyosan a következő munkájához kapcsolódott: J. D. Apreszjan/Páll Erna: Orosz ige – magyar ige. Vonatok és kapcsolódások. 2 kötet. Budapest: Tankönyvkiadó 1982.

¹⁰ Gerd Wotjak romanista nyelvész, a Lipcsei Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti és Transzlatológiai Intézetének professzora. 1972 óta publikál (kontrasztív) valenciaelméleti munkákat.

¹¹ Reinhard Sternemann akkoriban a berlini Humboldt Egyetem Germanisztikai Intézetének docense volt. Számtalan tanulmány és egy monográfia szerzője a konfrontatív nyelvészet tárgyköréből. Itt a következő kötetről van szó: Einführung in die konfrontative Linguistik. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Reinhard Sternemann. Leipzig: Enzyklopädie 1983.

Ténylegesen a gyakorlat azt bizonyítja, hogy az egymástól függetlenül keletkezett egyes nyelvi leírások – álljanak bár ugyanazon koncepció jegyében – a nyelvek eltérő strukturáltsága következtében ritkán vonatkoztathatók közvetlenül egymásra. Az egymásra vonatkoztathatóság feltételeinek megteremtése az összevetés emi- nens feladata.

Ez azonban mindenképpen az eredeti leírások átstrukturálásával (adott esetben pontosításával, kiegészítésével is) jár, tehát mindenképpen leíró jellegű mozzana- tokat visz az összevető nyelvész munkájába.

Szóval visszatérve a kétnyelvű szótárakhoz és ezen belül a kétnyelvű valencia- szótárakhoz, a kiindulónyelvi valenciászótár hiánya természetesen nem könnyíti meg a szótáríró dolgát, de a megléte sem mentesíti a kiinduló nyelvvel kapcsolatos leíró jellegű feladatokról. Az egynyelvű szótár címszavai u. i. nem képezhetik vál- toztatás nélkül a kétnyelvű szótár kiinduló címszavait, többségüket át kell struk- turálni – a célnyelv lexematikus viszonyainak megfelelően.

Ide kívánczok mindjárt egy kitérő. Tévedés lenne azt hinni, hogy ez egyet jelent az egynyelvű szótár „immanens”, „nyelvadekvát” ábrázolásának átalakításával a másik nyelv képére. A jelentésszerkezetek tagolására, az egyes jelentések (szemémák) elhatárolására pillanatnyilag nem rendelkezünk megbízható módszerekkel – és ez bizonyára nem is véletlen. Anélkül, hogy a poliszémia nyilvánvaló tényét tagadni akarnám, azt hiszem, mégis elmondható, hogy a szavak jelentésárnyalatai, jelen- tésváltozatai nem jól elhatárolt egységekként állnak szemben egymással, hanem szinte észrevehetetlen átmenetek révén egyfajta kontinuumot alkotnak.

Szinte minden disztribúció más jelentésárnyalatot „konstruál”, s ha a jelentés- eltolódásnak nincs szintaktikai mutatója, jobbára a szótáríró megítélésén múlik, hol von két „jelentés” között határt.

V.ö. pl. a német *wachsen* ige következő disztribúcióit:

Das Gras wächst.

Das Haus wächst.

Das Vermögen wächst.

Die Einwohnerzahl wächst.

Die Unruhe wächst.

A magyar *nő* ige egyébként ugyanolyan jó példa lenne. Megfigyelhető, mint tá- volodik el az ige jelentése az első mondatban realizált, „főjelentésnek” érzékelt, konkrét, szemléletes, aspektusgazdag jelentéstől, hogyan veszíti el a ‘biológiai nö- vekedés’ ill. ‘lineáris növekedés’ jegyeket, míg végül csak a mennyiségi/számbeli gyarapodás ill. a fokozódás absztrakt fogalma marad.

Sarolta László Gedanken¹

Da ich, wie es scheint, immer noch unfähig bin, etwas gleich im ersten Anlauf – und noch dazu in Deutsch – zu Papier zu bringen, habe ich mich entschlossen, alles, was mir zum Thema einfällt, in zwangloser Form niederzuschreiben – in der Hoffnung, dass ich so die innere Stille überwinden kann.

Natürlich ist diese innere Stille nicht von ungefähr entstanden. Ein Jahr in der Bibliothek² hat mich gelehrt, dass das A und O wissenschaftlichen Arbeitens die zähe, regelmäßige Orientierung im Fach ist. Denn nur im Besitze entsprechender Informationen hat man überhaupt die Chance, etwas Interessantes, Aktuelles und Weiterführendes vorzulegen. Die eigene Weisheit reicht nicht.

Doch ich habe die Orientierung von Anfang an sträflich vernachlässigt, besonders in den letzten fünf Jahren. Ausreden hatte ich dabei immer genügend parat: Zumeist hieß es, dass ich vor lauter Unterricht zu nichts kommen würde. Was gewissermaßen auch stimmte, aber ich fürchte, das Entscheidende war doch, dass ich mich nicht gleich von Anfang an zur regelmäßigen Lektüre gezwungen hatte. So hätte diese zur Gewohnheit werden können wie bei den meisten Menschen (leider aber nicht bei mir) die tägliche Zeitungslektüre. Man hätte ja nicht alles lesen und zu allem Notizen machen müssen, nein, es hätte gereicht, regelmäßig etwa die frisch eingetroffenen Hefte der „Germanistik“ und das Inhaltsverzeichnis der Zeitschriften zu studieren, um zu wissen, was „in“ ist, den einen oder anderen Aufsatz anzulesen und schließlich das zu lesen, was einem besonders wichtig und interessant vorkam. Schade, dass der Lehrstuhl nicht uns jungen Leute beauftragt hat, uns um die Bestellungen in Linguistik zu kümmern. So hätten wir eine ganz andere Einstellung zur Fachliteratur entwickelt. Genauso nützlich wäre es gewesen, wenn man uns ab und zu die Zusammenstellung von Bibliographien anvertraut hätte. So hätten wir uns die Technik der Orientierung angeeignet und die Möglichkeiten, die es überhaupt gibt, kennen gelernt. Auch andere nützliche Übungen für den Nachwuchs hätte man sich sehr wohl vorstellen können: Zeitschriftenschau, Forschungsbericht, Besprechungen... Aber das ist nicht das Entscheidende. Das Entscheidende ist vielmehr, dass ich nicht rechtzeitig begriffen habe, wie wichtig eine oberflächliche Orientierung in der heutigen Welt ist. Ich habe nie in einem Buch nur so herumgeblättert, habe keinen Text nur angelesen, ich wollte immer alles Wort für Wort, Silbe

---

¹ Der (ursprünglich titellose) Text ist im Jahre 1985 entstanden. Für die Möglichkeit der Veröffentlichung dankt der Hg. und Übersetzer V. Ágel dem Ehemann Zoltán László. Der Titel stammt - in Übereinstimmung mit ihm - vom Hg. Die mit einem Sternchen indizierten Anmerkungen stellen Originalfußnoten von Sarolta László dar, die durchnummerierten enthalten Erläuterungen des Hg. Ergänzungen des Hg. stehen in eckigen Klammern.

² Sarolta László arbeitete zwischen 1984 und 1988 in der Maxim-Gorki-Bibliothek in Budapest.

für Silbe, Buchstabe für Buchstabe lesen, wollte immer Notizen machen, das Gelesene in einem System erfassen und auswerten und archivieren etc. etc. – und am Ende habe ich gar nichts gemacht.

Und nun ist alles zu spät. Dass ich den Faden verloren habe, liegt viel zu lange zurück, als dass ich was von dem Versäumten nachholen könnte. Und wie sollte ich das Versäumte auch nachholen und dann noch dem neuesten Stand auf den Fersen bleiben, wenn ich in der wenigen Zeit, die mir zur Verfügung steht, publizieren muss – schreiben auf Teufel komm raus, sonst geht selbst dieser eine Tag, der mir die Woche augenblicklich zur Verfügung steht, in die Binsen. Andererseits: Wie könnte ich auch ständig veröffentlichen, wenn ich nie dazu komme, mich zu orientieren? Ich sehe keinen Ausweg aus diesem Teufelskreis.

Ein gutes Beispiel ist dieser Vortrag.³ Einen – eher bescheidenen – Überblick über die einschlägige Fachliteratur hatte ich zuletzt zur Zeit des Frankfurter Vortrags gehabt.⁴ Was aber ist seit jener Zeit in der Valenzforschung passiert? Was sind die aktuellen Trends? Wo müsste ich mich anschließen, womit müsste ich mich auseinandersetzen? Was gibt's Neues in der kontrastiven Valenzforschung? Sind neue zweisprachige Valenzwörterbücher entstanden? Was hat sich an wichtigen Ergebnissen und Problemen herauskristallisiert? Was davon könnte ich übernehmen, wo könnte ich selber was Neues hinzufügen?

Die Tagung soll im Oktober stattfinden. Scheinbar noch in weiter Ferne, doch für meine Begriffe und Umstände sehr-sehr nahe. Wollte ich jetzt zu lesen anfangen, bliebe mir keine Zeit mehr für das Schreiben übrig. Geht also nicht. Zuerst muss ich was schreiben, egal was, und erst hinterher, wenn ein bisschen Zeit doch noch übrig bleiben sollte, würde ich mich zusätzlich ein wenig orientieren können. Wenn...

Dies ist auch der Grund, warum ich hier viel dummes Zeug rede – wahllos, als würde ich für ein Tagebuch schreiben, da ich so vielleicht hoffen kann, dass mich das Vakuum, in dem ich mich bewege, nicht ganz erstickt. Nun zählt aber nichts mehr: keine Trivialitäten, keine Unklarheiten, keine Mängel der Ausformulierung. Hauptsache, dass dabei vielleicht einige brauchbare Gedanken herauskommen.

Ja, ich habe mich schon darangemacht, an dem „Eigentlichen“ zu schreiben. Einleitend habe ich erwähnt, dass der Vortrag auf den Erfahrungen mit einem ungarisch-deutschen Verbvalenzwörterbuch fußt, das am Jahresanfang im Tankönyvkiadó [= Lehrbuchverlag] erschienen ist.⁵ Dann habe ich versucht zu begründen,

³ Es handelt sich um einen für den Oktober 1985 geplanten Konferenzbeitrag, zu dem Sarolta László von Prof. Franciszek Grucza vom Institut für Angewandte Linguistik der Universität Warschau eingeladen wurde. Die Tagung war „eine multilaterale Konferenz zum konfrontativen Sprachvergleich“ (Zitat aus Gruczás Einladungsschreiben). Sarolta László plante einen Vortrag mit dem Titel „Äquivalenzprobleme eines zweisprachigen Verbvalenzwörterbuchs“, hat aber schließlich die Teilnahme abgesagt.

⁴ Es handelt sich um den Vortrag, dessen Wortlaut zuerst im vorliegenden Jahrbuch erscheint.

⁵ László, Sarolta/Szanyi, Gyula: Magyar-német igevonzatok [Ungarisch-deutsche Verbvalenzen]. Budapest: Tankönyvkiadó 1985.

warum ein solches Wörterbuch notwendig war. Doch an dieser Stelle bin ich stecken geblieben. Muss denn das wirklich begründet werden? Denn was ist schon ein Verbvalenzwörterbuch, wenn nicht ein potenzieller Bestandteil eines allgemeinen Wörterbuchs? Was, wenn nicht die lexikografische Aufbereitung einer – wenn auch aus syntaktischer Sicht zentralen – lexikologischen Klasse? Und wenn dem so ist – und dem ist nun mal so* –, dann brauchen wir zweisprachige Verbvalenzwörterbücher genau aus dem Grund, aus dem wir auch zweisprachige allgemeine Wörterbücher brauchen, was zu begründen wohl trivial wäre, oder? Dass man allgemeine Wörterbücher braucht, ist für jedermann evident, auch wenn man unter Umständen nicht in der Lage ist, diese Evidenz in Worte zu kleiden. Mir geht es genauso: Ich kann diese Evidenz ebenfalls nicht in Worte kleiden, doch das ändert nichts daran, dass es im Grunde auch gar nicht nötig ist.

Wie auch immer: Wenn ich schon hier gelandet bin, könnte ich es versuchen. Leicht gesagt! Denn sofort starrt mich wieder dieses verdammte Nichtwissen an, dieses Gefühl, dass ich allein auf mich gestellt bin, dass ich die „Welt“ ganz allein von vorne aufzurollen habe. Obwohl es klar ist, dass ich das nicht müsste, da es genügend kluge Menschen vor mir gab, die das schon getan haben.

Natürlich muss über die alten Wahrheiten von Zeit zu Zeit neu nachgedacht werden, um sie in unseren geistigen Besitz nehmen zu können, aber nicht im Sinne von ‚noch einmal herausfinden‘ [Original in Deutsch], sondern im Sinne von ‚noch einmal nachvollziehen‘ [Original in Deutsch]. In diesem Sinne musste es auch Goethe gemeint haben.

Was aber sind die alten Wahrheiten auf diesem Gebiet, über die ich neu nachdenken könnte? Ich habe ein zweisprachiges Wörterbuch verfasst, ohne je was über zweisprachige Wörterbücher gelesen zu haben – vielleicht mit Ausnahme eines Baldinger-Beitrags, an den ich mich nur noch recht vage erinnern kann.⁶ Obwohl ich mir sicher bin, dass eine einschlägige, womöglich auch aktuelle Literatur existiert, schließlich ist die Lexikografie mittlerweile richtig modisch geworden.

Aber kommen wir nicht vom Thema ab: Wozu also braucht man eigentlich zweisprachige Wörterbücher? Offensichtlich, weil man – ob Sprecher oder Hörer – sich einer unbekannten Sprache nur von einer bekannten her nähern kann. Der Wörterbuchtypus „Muttersprache-Fremdsprache“ zielt auf den Benutzer als Sprecher (Schreiber), der Wörterbuchtypus „Fremdsprache-Muttersprache“ dagegen auf den Hörer (Leser) ab. Im ersten Fall findet man den passenden fremdsprachlichen Ausdruck, im zweiten interpretiert man ihn mit Hilfe der Muttersprache.

* Vgl. hierzu auch den Lieblingsspruch von János [Juhász]: „Gäbe es brauchbare allgemeine Wörterbücher, brauchten wir gar keine Valenzwörterbücher.“ „Brauchbar“ heißt dabei: Wörterbücher, die den syntaktischen Status der Lexeme und deren Gebrauchsbedingungen im Satz gebührend berücksichtigen bzw. explizieren. Solche Wörterbücher lassen allerdings noch eine Weile auf sich warten – teils aus finanziellen, teils aus personellen Gründen.

⁶ Vermutlich handelt es sich um den Aufsatz: Baldinger, Kurt: Semasiologie und Onomasiologie im zweisprachigen Wörterbuch. In: *Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka*. Hgg. v. Karl-Richard Bausch/Hans-Martin Gauger. Tübingen: Niemeyer 1971, 384-396

Na, das klingt ganz schön chaotisch und ungenau. Auf jeden Fall scheint mir, dass die Rolle der Muttersprache unterschiedlich ist. Aber lassen wir das! Ich will mir den Kopf nicht weiter darüber zerbrechen.

Das hier ist z.B. ein Problem, das ohne weitere Lektüre kaum zu bewältigen ist. Klar ist allerdings, dass der Lerner der Grundstufe, wenn er bestrebt ist, als Produzent und auch als Rezipient wenigstens minimale Erfolge verbuchen zu können, ohne zweisprachige Wörterbücher nicht auskommt.

Grade fällt mir ein: Könnte man vielleicht so formulieren, dass die produktiven und rezeptiven Kompetenzen des Lerners durch zweisprachige Wörterbücher – mit Hilfe der Muttersprache – „verlängert“ werden?

Dies ist deshalb eine angemessene Formulierung, weil sie unmissverständlich macht, dass die Fremdsprache bereits bis zu einem gewissen Grade beherrscht werden muss, um Wörterbücher erfolgreich benutzen zu können. Die Fremdsprache darf keine Tabula rasa mehr sein.

[...]⁷

Welche Art der fremdsprachlichen Kompetenz wird durch eine erfolgreiche zweisprachige Wörterbuchbenutzung eigentlich vorausgesetzt? Und gibt es dabei wesentliche Unterschiede?⁸ Auf den ersten Blick scheint es, dass in erster Linie elementare grammatische Kenntnisse – Einsichten in das Wesen der Wortarten und die Grundregeln der Syntax – notwendig sind.

Um auf das eigentliche Thema zurückzukommen: Wir könnten davon ausgehen, dass die Lerner – insbesondere in der Anfangsphase, aber in geringerem Maße auch noch viel später – der zweisprachigen Wörterbücher durchaus bedürfen, da durch diese – mit Hilfe der Muttersprache – die produktiven und rezeptiven Kompetenzen quasi „verlängert“ werden. Dies gilt im Grunde auch für die zweisprachigen Valenzwörterbücher, die jedoch dadurch besonderes Gewicht erlangen, dass sie einem zu produktiven und rezeptiven Kompetenzen bezüglich nicht nur einzelner Segmente, sondern ganzer Satzstrukturen verhelfen.

Na endlich, eine einigermaßen brauchbare Formulierung! Obwohl: Ich bin noch immer nicht in der Lage, die Rolle der Muttersprache klar und deutlich herauszustellen.

Die nächste Frage lautet: Warum ist der Wörterbuchtypus „Muttersprache-Fremdsprache“ sowohl im Allgemeinen als auch im besonderen Fall eines Valenzwörterbuchs wichtiger?

Hier spielen schon wieder sprach- und lernpsychologische Gründe, die ich so wenig kenne, eine Rolle. Sicher ist, dass sich in der Fremdsprache – aber vielleicht auch in der Muttersprache – die Verstehenskompetenz schneller entwickelt als die Sprechkompetenz. In einer beliebigen Lernphase stellen die Potenzen des Verstehens

⁷ An dieser Stelle befindet sich im Original eine kurze, persönlichere Passage, die auf Wunsch von Zoltán László in die Druckfassung nicht eingegangen ist.

⁸ Gemeint ist vermutlich: ‚Unterschiede je nach zweisprachigem Wörterbuchtyp‘.

ein Mehrfaches der erworbenen Verstehenskompetenz dar, während für die Sprechkompetenz das Umgekehrte gilt: Das Erworbene kann im aktuellen Sprechen nur teilweise und bruchstückhaft umgesetzt werden.

Die größeren Potenzen des Verstehens sind ganz offensichtlich durch den Beitrag von Kontext und Situation zu erklären, die genügend Informationen enthalten können, um die Bedeutung einer aus vollkommen unbekanntem Elementen bestehenden Mitteilung synthetisch und die einer aus partiell unbekanntem Elementen bestehenden Mitteilung analytisch zu verstehen. Im aktuellen Sprechen sind wir dagegen voll auf das „Bekannte“ angewiesen, und selbst dieses fällt uns nicht immer ein, wenn wir es brauchen. Der Grund hierfür sind nicht nur die uns allen bekannten Gedächtnisausfälle, sondern auch die Muttersprache, die sich im Bewusstsein des Fremdsprachenbenutzers verschiebt und diesen „trotz besseren Wissens“ [Original in Deutsch] einen analogen Ausdruck produzieren lässt (sog. Interferenz).

Resümierend kann, glaube ich, das ganze Problem mit einem Satz erledigt werden: Der praktische Bedarf an dem Wörterbuchtypus „Muttersprache-Fremdsprache“ ist größer, was vollkommen verständlich ist, da die Schwierigkeiten des Lerners eher das Sprechen als das Verstehen betreffen und da sich auch die Interferenz der Muttersprache eher im Sprechen als beim Verstehen geltend macht.

Und nun? Wie soll es weitergehen?

Ich denke, ich müsste die Schwierigkeiten explizieren.

Wirksam wäre es darauf hinzuweisen, wie früh die Bedeutung zweisprachiger Valenzwörterbücher erkannt wurde (s. das Vorwort von Helbig/Schenkel 1969⁹) und dass derartige Wörterbücher trotzdem bisher kaum verfasst wurden.

Es fragt sich allerdings, ob das wahr ist. Na bitte, etwas, was man unbedingt überprüfen muss.

Aber wie viele Wörterbücher in den letzten Jahren auch geschrieben worden sind, steht fest, dass die Aufgabe in der Praxis recht kompliziert ist.

Frage: Hat man je gedacht, dass sie einfach wäre? Wenn nicht, wovon sollte ich ausgehen?

An diesem Punkt wird der Orientierungsmangel wirklich akut. Egal! Vorläufig nehme ich an, dass man es gedacht hat. Auch Erna Páll ist so in ihrem Bericht vorgefahren.¹⁰ Ich könnte beispielsweise davon ausgehen, dass es das Wörterbuch von Helbig und Schenkel war, das bezogen auf die Zielsprache Deutsch die Voraussetzung für zweisprachige Valenzwörterbücher geschaffen hat. Ein vergleichbares Wörterbuch existierte und existiert in anderen Sprachen (immer noch) nicht. Im Ungarischen auch nicht.

⁹ Helbig, Gerhard/Schenkel, Wolfgang: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig: Bibliographisches Institut 1969.

¹⁰ Erna Páll, russistische Linguistin, ist emeritierte Dozentin des Russischen Lehrstuhls (heute: Lehrstuhl für Ostslavische und Baltische Philologie) der ELTE Budapest. Sie teilte dem Hg. mit, dass sie nicht genau weiß, an welchen Bericht Sarolta László hat denken können, dass aber dieser mit Sicherheit im Zusammenhang mit dem folgenden russisch-ungarischen Verbwörterbuch steht: J. D. Apreszjan/Páll Erna: Orosz ige – magyar ige. Vonzatok és kapcsolódások. 2 kötet. [Russisches Verb - ungarisches Verb. Rektionen und Wahlverwandtschaften. 2 Bde.] Budapest: Tankönyvkiadó 1982.

In der Anfangsphase der Arbeit hatten wir diesem Umstand große Bedeutung beigemessen. Doch es hat sich herausgestellt, dass die Schwierigkeiten woanders lagen. Wenn ich ein wenig übertreiben wollte, könnte ich behaupten: Die Existenz eines vergleichbaren ungarischen Wörterbuchs hätte keinen Unterschied gemacht, da wir es eh hätten umarbeiten müssen.

Damit wäre ich beim eigentlichen Vortragsthema angelangt.

(In Klammern: Die Attraktivität des Themas wird durch diese heuristische Herangehensweise deutlich gemindert, da ich keine Möglichkeit habe, auf die typologischen Unterschiede zwischen den beiden Sprachen und die Schwierigkeiten, ein Valenztertium zu etablieren, einzugehen. Wenigstens die Grundvoraussetzungen der Vergleichbarkeit müssten aber doch kurz angesprochen werden, oder?)

Wie auch immer, ich gehe schon in dieser Richtung weiter. Also man könnte, egal, wie viele Wörterbücher seitdem auch erschienen sein mögen, davon ausgehen, dass anfangs, d.h. nach dem Erscheinen des Wörterbuchs von Helbig und Schenkel, der Mangel an vergleichbaren Unternehmen als das größte Handicap für die Erarbeitung zweisprachiger Wörterbücher angesehen wurde. Ich glaube, dass dieser Umstand auch in dem ersten Aufsatz von Wotjak zur Sprache kommt. (Mittlerweile hat Wotjak übrigens auch etwas Neues zum Thema veröffentlicht, wenn ich mich nicht irre, in rumänischer Beziehung – ich müsste es lesen.)¹¹

In dieser „Besorgnis“ spiegelt sich der langjährige Irrglaube der konfrontativen Linguistik wider, dass die Beschreibung dem Vergleich vorausgehen könnte, ja müsste (vgl. die Einleitung von Sternemann et al.: „Es ist müßig,...“ usw.¹²).

Die Praxis zeigt dagegen sehr eindrucksvoll, dass sich die voneinander unabhängig entstandenen Beschreibungen von Einzelsprachen wegen der strukturellen Unterschiede der Vergleichssprachen nur in den seltensten Fällen aufeinander beziehen lassen. Das gilt selbst dann, wenn sie auf demselben Ansatz basieren. Folglich besteht die fundamentale Aufgabe des Vergleichs darin, die Bedingungen für die Aufeinanderbeziehbarkeit zu schaffen. Dies wiederum geht mit der Umstrukturierung – gegebenenfalls: mit der Präzisierung und Ergänzung – der Originalbeschreibungen einher, was der Arbeit des vergleichenden Sprachwissenschaftlers notwendigerweise auch einen beschreibenden Charakter verleiht.

Aber kommen wir zurück zu den zweisprachigen Wörterbüchern und darunter zu den zweisprachigen Valenzwörterbüchern: Durch das Fehlen eines quellsprachigen Valenzwörterbuchs wird die Arbeit des Lexikografen selbstverständlich nicht leichter, umgekehrt wird dieser durch das Vorhandensein eines quellsprachigen Valenzwörterbuchs der beschreibenden Aufgaben auch nicht enthoben. Denn die

¹¹ Gerd Wotjak ist Professor für romanistische Sprachwissenschaft am Institut für angewandte Linguistik und Translatologie der Universität Leipzig. Er veröffentlicht seit 1972 Arbeiten zur (kontrastiven) Valenztheorie.

¹² Reinhard Sternemann, damals Dozent am Fachbereich Germanistik der Humboldt-Universität zu Berlin, verfasste zahlreiche Aufsätze und eine Monographie zum Thema ‚konfrontative Linguistik‘. Die Gemeinschaftsarbeit, die hier gemeint ist, ist: Einführung in die konfrontative Linguistik. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Reinhard Sternemann. Leipzig: Enzyklopädie 1983.

Stichwörter des einsprachigen Wörterbuchs können nicht unverändert übernommen werden, die Mehrheit muss umstrukturiert, den lexematischen Verhältnissen der Zielsprache angepasst werden.

Zur Klarstellung: Es wäre ein Irrtum zu glauben, dass damit die Aufopferung der „immanenten“, „sprachadäquaten“ Darstellung der Quellsprache auf dem strukturellen Altar der Zielsprache gemeint ist. Zurzeit verfügen wir über keine zuverlässigen Methoden für die Gliederung von Bedeutungsstrukturen, die Abgrenzung der Einzelbedeutungen (Sememe), was gewiss kein Zufall ist. Denn ohne die offensichtliche Existenz von Polysemie ableugnen zu wollen, bin ich fest überzeugt davon, dass die Lesarten und Einzelbedeutungen der Wörter nicht wohlbestimmt sind, sondern ein Kontinuum von kaum wahrnehmbaren Nuancen bilden.

Durch fast jede einzelne Distribution wird eine neue Bedeutungsnuance „konstruiert“, und wenn die Bedeutung syntaktisch nicht markiert ist, ist es meistens dem Ermessen des Lexikografen überlassen, wo er die Grenze zwischen zwei „Bedeutungen“ zieht. Vgl. etwa die folgenden Distributionen des deutschen Verbs *wachsen*:

Das Gras wächst.

Das Haus wächst.

Das Vermögen wächst.

Die Einwohnerzahl wächst.

Die Unruhe wächst.

(Im Übrigen würde auch das ungarische Verb *nő* [‘wachsen’] ein passendes Beispiel abgeben.)

Es lässt sich gut beobachten, wie sich die Bedeutung des Verbs von der in dem ersten Satz realisierten, als „Grundbedeutung“ wahrgenommenen konkreten, anschaulichen und aspektreichen Bedeutung entfernt, wie sie die Merkmale ‘biologisches Wachstum’ bzw. ‘lineares Wachstum’ einbüßt, bis am Ende nur noch der abstrakte Begriff der quantitativen/zahlenmäßigen Zunahme bzw. der Steigerung übrig bleibt.

